

Konstitucinis Teismas kaip žmogaus teisių apsaugos institucija

Dovilė Pūraitė-Andrikienė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Viešosios teisės katedros docentė

Socialinių mokslų (teisė) daktarė

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius

El. paštas: dovile.puraite-andrikiene@tf.vu.lt

ORCID: 0000-0001-6964-1568

Pagrindiniai žodžiai: Konstitucinis Teismas, žmogaus teisių apsauga, žmogaus teisių gynimas, individualus konstitucinis skundas

Įvadas

Konstitucinė teisminė kontrolė yra pagrindinis Konstitucijos veiksmingumą užtikrinantis instrumentas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (įsteigtas 1993 m.) jau tris dešimtmečius sėkmingai vykdo šią misiją Lietuvoje. Šio teismo jurisprudencija reikšmingai prisidėjo prie sėkmingo perėjimo prie naujos, su Europos Sąjungos ir tarptautinės teisės standartais suderintos, teisės sistemos ir turėjo didelę įtaką demokratijos, teisinės valstybės ir konstitucinės santvarkos stabilumo stiprinimui Lietuvoje¹. Taigi Konstitucinis Teismas atliko svarbų vaidmenį pereinant nuo buvusio nedemokratinio režimo prie naujos socialinės ir politinės sistemos. Vis dėlto tikrąjį valstybės demokratijos pažangos lygį vargu ar galima nustatyti kalbant apie ką nors kitą nei apie žmogaus teises ir jų realią apsaugą valstybėje ir visuomenėje.

Šiais laikais pagarba žmogaus teisėms yra kiekvienos demokratinės teisinės valstybės pagrindas. Vis didėjantį jautrumą žmogaus teisėms Europoje neabejotinai paskatino galimybė kreiptis į Europos Žmogaus Teisių Teismą (EŽTT) ir šio teismo jurisprudencija. Vidinė valstybių reakcija į šias tendencijas buvo konstitucinių teismų kompetencijos išplėtimas stiprinant fizinių ir juridinių asmenų dalyvavimą. Todėl daugumoje Europos Sąjungos valstybių (išskyrus Italiją ir Bulgariją) buvo įtvirtintas individualaus konstitucinio skundo institutas. Taigi, nors pirminė konstitucinės kontrolės funkcija buvo apsaugoti konstitucijas nuo joms prieštarau-

1 Plačiau apie tai žr.: Pūraitė-Andrikienė, 2023.

jančių įstatymų, dabar konstituciniai teismai taip pat yra svarbūs žmogaus teisių apsaugos sistemos elementai. Svarbu pabrėžti, kad konstituciniai teismai atlieka žmogaus teisių apsaugos funkciją ne tik nagrinėdami individualius konstitucinius skundus, bet ir įgyvendindami kitus savo įgaliojimus. Nagrinėdami kitų subjektų (valstybės institucijų) prašymus dėl teisės aktų konstitucingumo, konstituciniai teismai iš teisės sistemos šalina konstitucines žmogaus teises pažeidžiančius teisės aktus; formuoja oficialiąją konstitucinę doktriną žmogaus teisių srityje.

Atspindėdamas šias tendencijas, Konstitucinis Teismas ne sykį yra konstatavęs, kad Lietuvos Respublikos konstitucinė santvarka grindžiama žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių, kaip didžiausios vertybės, prioritetu². Per tris savo veiklos dešimtmečius nagrinėdamas įvairių subjektų prašymus Konstitucinis Teismas keitė Lietuvos piliečių gyvenimą išspręsdamas ne vieną konstitucinį ginčą žmogaus teisių srityje. Naujausią postūmį žmogaus teisių apsaugai ir gynimui Konstituciniame Teisme neabejotinai suteikė 2019 m. įsigaliojusi Konstitucijos pataisa dėl individualaus konstitucinio skundo įtvirtinimo³.

Taigi šio straipsnio tikslas – atskleisti Konstitucinio Teismo vaidmenį stiprinant žmogaus teisių apsaugą ir gynimą Lietuvoje. Siekiant įgyvendinti išsikelto tikslą darbe keliami ir sprendžiami šie uždaviniai: 1) atskleisti, kokiomis formomis Konstitucinis Teismas prisideda prie žmogaus teisių apsaugos stiprinimo; 2) išanalizuoti svarbiausias Konstitucinio Teismo išnagrinėtas konstitucinės justicijos bylas žmogaus teisių srityje ir svarbiausius oficialiosios konstitucinės žmogaus teisių doktrinos principus; 3) atskleisti, kaip Konstitucinis Teismas prisideda prie žmogaus teisių gynimo nagrinėdamas teismų bei fizinių ir juridinių asmenų prašymus ištirti teisės aktų atitiktį Konstitucijai.

Kalbant apie Konstitucinio Teismo vaidmenį žmogaus teisių apsaugoje, paminėtina, kad daugiausiai publikacijų šioje srityje buvo skirta būtent individualaus konstitucinio skundo įtvirtinimo Lietuvoje galimybėms analizuoti (Beliūnienė, 2014), (Pūraitė-Andrikienė, 2015); esama ir publikacijų, skirtų 2019 m. įtvirtintam individualaus konstitucinio skundo institutui, jo efektyvumui nagrinėti (Birmontienė, et al., 2019), (Danėlienė, 2021), (Pūraitė-Andrikienė, 2022a, 2022b). Tačiau Lietuvos teisės moksle nėra skiriama pakankamai dėmesio klausimui, kaip Konstitucinis Teismas prisidėjo prie žmogaus teisių apsaugos stiprinimo Lietuvoje iki individualaus konstitucinio skundo įtvirtinimo, taip pat beveik nėra aptariama kitų Konstitucinio Teismo vykdomos žmogaus teisių apsaugos stiprinimo formų⁴. Taigi šis straipsnis yra pirmasis mokslo darbas, kuriame bandoma atskleisti Konstitucinio Teismo indėlį į žmogaus teisių apsaugos ir gynimo stiprinimą Lietuvoje per trisde-

2 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 1999 m. lapkričio 23 d. nutarimas.

3 Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymas (2019).

4 Kaip išimtį galima paminėti E. Jarašiūno publikaciją „Konstitucinis Teismas ir žmogaus teisių apsauga“ (Jarašiūnas, 2009).

šimt jo veiklos metų, išskiriant ir analizuojant visas šio teismo vykdomas žmogaus teisių apsaugos formas.

Siekiant užsibrėžto tikslo, visų pirma analizuoti norminiai šaltiniai: Konstitucija ir ordinarinės teisės aktai ir šių teisės aktų pakeitimai. Itin svarbią vietą šiame tyrime užima jurisprudencinių šaltinių (Konstitucinio Teismo nutarimų, išvadų ir sprendimų, kuriuose spręsti įvairūs konstituciniai ginčai žmogaus teisių srityje, formuluota oficialioji žmogaus teisių konstitucinė doktrina) analizė. Šiame darbe analizuota ir tyrimui aktuali specialioji literatūra, nagrinėjamų klausimų analizei pasirinktos tų užsienio ir Lietuvos konstitucinės teisės mokslo atstovų mintys, kurios leistų atskleisti kuo didesnę galimų požiūrių aptariama tema amplitudę. Tyrime taip pat analizuoti ir Konstitucinio Teismo metiniai pranešimai. Tyrimas atliktas derinant skirtingus, leidžiančius atskleisti tiek teorinę, tiek praktinę analizuojamo klausimo problematiką, metodus – dokumentų analizę, loginę, sistemine, kritinę, lyginamąją, teleologinę, lingvistinę analizę.

1. Žmogaus teisių apsauga Konstituciniame Teisme: subjektyvusis ir objektyvusis elementai

Analizuojant Konstitucinio Teismo vaidmenį stiprinant žmogaus teisių apsaugą Lietuvoje, visų pirma reikėtų apsibrėžti, ką aprėpia žmogaus teisių apsaugos sistema. Siauruoju požiūriu ši sistema apima tik teisminį žmogaus teisių gynimą. Plačiuoju požiūriu į žmogaus teisių apsaugos sistemą įeina ir kvaziteisminės procedūros (pvz., kreipimaisi į ombudsmeno institucijas), o žvelgiant dar plačiau – ir kiekviena stebėjimo ir patariamoji veikla ar net sąmoningumo didinimas (angl. *awareness raising*) žmogaus teisių srityje (Pūraitė-Andrikienė, 2022a).

Minėtus žmogaus teisių apsaugos sistemos elementus galima vertinti dviem aspektais: subjektyviuoju ir objektyviuoju. Subjektyviuoju požiūriu žmogaus teisių apsauga susijusi su teisiniu ar kvaziteisiniu procesu konkrečioje byloje, kitaip tariant, su žmogaus teisių gynimu. Objektyviuoju požiūriu ji apima ir tolesnius šių procedūrų padarinius, kurie išeina už bylos ribų, taip pat ji apima papildomas priemones ar veiklą, kurių tikslas – žmogaus teisių apsauga ir jų populiarinimas (angl. *promotion*), net ir nesant konkretaus žmogaus teisių pažeidimo, labiau turint prevencinių tikslų (Somody, Vissy, 2012).

Kalbant apie konstitucinės kontrolės procedūras konstituciniuose teismuose neabejotina, kad jos visos turi objektyvųjį žmogaus teisių apsaugos elementą, kurio pirminis tikslas ne „ištaisyti“ žmogaus teisių pažeidimą, bet prisidėti prie žmogaus teisių apsaugos stiprinimo. Pavyzdžiui, nagrinėdami valstybės institucijų prašymus dėl teisės aktų konstitucingumo, konstituciniai teismai iš teisės sistemos šalina konstitucines žmogaus teises pažeidžiančius teisės aktus; formuoja oficialiąją konstitucinę doktriną žmogaus teisių srityje. Lietuvos Konstitucinis Teismas

tokia objektyviąją žmogaus teisių apsaugą visų pirma atlieka nagrinėdamas Seimo, Seimo narių grupės, Respublikos Prezidento, Vyriausybės prašymus ištirti teisės aktų atitiktį Konstitucijai (Konstitucijos 106 str. 1–3 d.).

Be abejo, konkretaus žmogaus teisių pažeidimo kontekste iš visų konstitucinių teismų įgaliojimų didžiausią tiesioginį poveikį turi individualaus konstitucinio skundo procedūra, nes yra inicijuojama fizinio ar juridinio asmens, kurio teisės galimai buvo pažeistos, išnaudojus visas teisinės gynybos (ir teismines) priemones (Konstitucijos 106 str. 4 d.). Taigi ši institutą galima drąsiai įvardyti žmogaus teisių gynimo mechanizmu subjektyviuoju požiūriu. Vis dėlto ši procedūra turi ir platesnį poveikį. Ji apima padarinius, kurie išeina už konkrečios bylos ribų, nes nutarimai individualaus konstitucinio skundo byloje Lietuvoje turi ne tik *inter partes*, bet ir *erga omnes* poveikį (Konstitucijos 107 str. 1–2 d.), sprendžiant šios rūšies bylas formuojama oficialioji konstitucinė doktrina žmogaus teisių srityje. Kaip ir kitos konstitucinės kontrolės procedūros, įgaliojimai nagrinėti individualius konstitucinius skundus turi ir objektyvųjį žmogaus teisių apsaugos elementą. Taigi individualaus konstitucinio skundo institutas apima tiek objektyvųjį, tiek subjektyvųjį žmogaus teisių apsaugos elementus.

Panašiai gali būti įvertinti ir tie atvejai, kai į Konstitucinį Teismą, sustabdę konkrečios bylos nagrinėjimą, kreipiasi bendrosios kompetencijos ar administraciniai teismai (Konstitucijos 110 str.). Konstitucinio Teismo nutarimas, priimtas teismo inicijuotoje konstitucinės justicijos byloje, turės tiesioginių padarinių tos administracinės, baudžiamosios ar civilinės bylos šalių teisėms, t. y. subjektyvųjį žmogaus teisių elementą, tačiau taip pat teismų inicijuotose bylose priimtais nutarimais iš teisės sistemos gali būti pašalinti konstitucines žmogaus teises pažeidžiantys teisės aktai, suformuluota oficialioji konstitucinė doktrina žmogaus teisių srityje.

Taigi Lietuvoje Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas Seimo, Seimo narių grupės, Respublikos Prezidento, Vyriausybės prašymus dėl teisės aktų atitikties Konstitucijai, prisideda prie žmogaus teisių apsaugos stiprinimo objektyviuoju aspektu⁵, o nagrinėdamas teismų, taip pat fizinių bei juridinių asmenų prašymus –

5 Objektyviuoju aspektu prie žmogaus teisių apsaugos Konstitucinis Teismas tam tikrais atvejais taip pat prisideda ir teikdamas išvadas Konstitucijos 105 str. 3 d. nurodytais klausimais. Išvadose tam tikrais atvejais taip pat suformuluojama oficialioji konstitucinė doktrina žmogaus teisių srityje. Pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvadoje dėl Seimo nario K. Pūko veiksmų Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad viena iš pagal Konstitucijos 29 straipsnį draudžiamo diskriminavimo (kartu ir žmogaus orumo žeminimo) formų yra priekabiavimas, be kita ko, priekabiavimas dėl lyties ir seksualinis priekabiavimas. Priekabiavimas dėl lyties suprantamas kaip nepriimtinas ar nepageidaujamas fiziniais, verbaliniais ar neverbaliniais veiksmais (be kita ko, prisilietimais, gestais, žodžiu, raštu ar vaizdu) išreikštas elgesys, susijęs su lytimi, kuriuo, be kita ko, siekiama pažeminti arba žeminamas žmogaus orumas, siekiama sukurti arba kuriama asmenį, su kuriuo taip elgiamasi, bauginanti, priešiška, žeminanti ar žeidžianti aplinka. Seksualinio priekabiavimo, kuris yra viena iš priekabiavimo dėl lyties formų, skiriamasis bruožas yra asmeniui, prie kurio priekabiaujama, nepageidaujamas seksualinio pobūdžio elgesys.

subjektyviu ir objektyviu aspektais, t. y. prisideda tiek prie žmogaus teisių apsaugos, tiek prie jų gynimo.

2. Objektyvusis žmogaus teisių apsaugos elementas Konstituciniame Teisme: Konstitucijai prieštaraujančių teisės aktų šalinimas iš teisės sistemos ir oficialiosios konstitucinės žmogaus teisių doktrinos formavimas

Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas įvairių subjektų prašymus, priėmė ne vieną baigiamąjį aktą, kuriais keitė Lietuvos piliečių gyvenimą tiek šalindamas konstitucines žmogaus teises pažeidžiančius teisės aktus iš teisės sistemos, tiek formuluodamas oficialiąją doktriną žmogaus teisių srityje. Pavyzdžiui, savo nutarimais Konstitucinis Teismas teisiškai sulygino bažnytinę ir civilinę santuoką⁶, pripažino mirties bausmę prieštaraujančia Konstitucijai⁷, apgynė pensininkų teisę į visą senatvės pensiją⁸, taip pat konstitucinę teisę kreiptis į teismą⁹, įtvirtino piliečių teisę kandidatuoti rinkimuose nebūnant politinės partijos nariu¹⁰, atskleidęs konstitucinę šeimos sampratą, pagal kurią pirmenybė teikiama šeimos santykių turiniui, o ne jų išraiškos formai, Konstitucinis Teismas taip pat apsaugojo Lietuvos šeimas nuo diskriminacijos¹¹, taip pat apgynė dirbančių motinų teisę į mokamas atostogas ir maksimalią motinystės pašalpą per šias atostogas¹² ir kt.

Konstitucinis Teismas taip pat sprendė daug reikšmingų bylų, susijusių su pažeidžiamų visuomenės grupių teisių apsauga. Pavyzdžiui, Konstitucinis Teismas reikšmingai prisidėjo prie kovos su diskriminacija dėl lyties¹³, negalios¹⁴ ir amžiaus¹⁵, taip pat prie vaiko teisių apsaugos¹⁶. Konstitucinio Teismo jurisprudencija taip pat prisidėjo prie laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų teisių apsaugos¹⁷. Konstitucinis Teismas sprendė ir keletą svarbių bylų, susijusių su pažeidžia-

6 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 21 d. nutarimas.

7 Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas.

8 Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas.

9 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas.

10 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 2007 m. vasario 9 d. nutarimas.

11 Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas.

12 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 2016 m. kovo 15 d. nutarimas.

13 Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvada.

14 Konstitucinio Teismo 2018 m. birželio 6 d. nutarimas.

15 Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 3 d., 2021 m. vasario 12 d. nutarimai.

16 Konstitucinio Teismo 2019 m. lapkričio 8 d. nutarimas.

17 Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 24 d., 2015 m. vasario 26 d. nutarimai.

mų grupių, kurių pažeidžiamumą lėmė jų kaip mažumos statusas, apsauga. Šiame kontekste ypač svarbūs buvo Teismo sprendimai LGBTQI asmenų teisių¹⁸ ir tautinių mažumų statuso¹⁹ klausimais. Taigi Teismo konstitucinė jurisprudencija atskleidė, kad visuomenėje vyraujantys stereotipai negali būti konstitucinis pagrindas paneigti pagrindines asmens ar asmenų grupės teises demokratinėje teisinėje valstybėje²⁰. Pažymėtina ir tai, kad Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad Konstitucijos 29 straipsnio 2 dalis negali būti suprantama kaip įtvirtinanti baigtinį nediskriminavimo pagrindų sąrašą; priešingu atveju būtų sudarytos prielaidos paneigti šio straipsnio 1 dalyje laidojamą visų asmenų lygybę įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms, t. y. pačią konstitucinio asmenų lygiateisiškumo principo esmę²¹. Pavyzdžiui, kaip Konstitucijos 29 straipsnio nuostatose implicitiškai įtvirtintą asmens teisę Konstitucinis Teismas yra išskyręs asmens teisę nebūti diskriminuojam dėl jo amžiaus²², taip pat asmens teisę nebūti diskriminuojamam dėl jo lytinės tapatybės ir (ar) seksualinės orientacijos²³.

Tai tik keletas pavyzdžių, per trisdešimt Konstitucinio Teismo veiklos metų išspręsta daug svarbių konstitucinių ginčų žmogaus teisių apsaugos srityje. Tačiau išspręsti ginčai – praeities dalykas; ateičiai lieka doktrinos, kurių pagrindu tie ginčai išspręsti (Kūris, 2023). Konstitucinė žmogaus teisių doktrina nėra statiška. Ji nuolat vystosi kartu su valstybe, reaguodama į kylančius iššūkius ir taip įkūnija gyvosios konstitucijos idėją. Konstituciniam Teismui dažnai teko nagrinėti bylas, kuriose kelti įvairių atskirų konstitucinių teisių aiškinimo klausimai. Per visą veiklos laikotarpį šiam teismui teko formuluoti oficialiąją konstitucinę doktriną dėl įvairių politinių, pilietinių, socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių turinio ir šių teisių įgyvendinimo ribų.

Nedideliame straipsnyje neįmanoma aprėpti per tris dešimtmečius suformuluotos plačios oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatų žmogaus teisių srityje. Vis dėlto galima išskirti tam tikrus pagrindinius per visą Konstitucinio Teismo veiklos laikotarpį suformuluotos šios doktrinos principus: 1) draudžiama keisti Konstituciją taip, kad būtų sunaikintas prigimtinis žmogaus teisių pobūdis; 2) valstybė turi užtikrinti, kad žmogaus teisių nepažeistų ne tik valstybės institucijos ir pareigūnai, bet ir privatūs asmenys, t. y. pareiga užtikrinti ne tik vertikaliąją,

18 Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas.

19 Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas; Konstitucinio Teismo 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimas; Konstitucinio Teismo 2014 m. vasario 27 d. sprendimas.

20 Plačiau apie pažeidžiamų asmenų grupių apsaugą Konstituciniame Teisme žr. Pūraitė-Andrikienė, 2022c.

21 Konstitucinis Teismo 2020 m. birželio 3 d. nutarimas.

22 Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 3 d., 2021 m. vasario 12 d. nutarimai.

23 Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas.

bet ir horizontaliąją žmogaus teisių apsaugą; 3) valstybė turi ne tik neigiamą, bet ir pozityvią atsakomybę žmogaus teisių apsaugos srityje; 4) Konstitucijoje įtvirtintos žmogaus teisės ir laisvės sudaro vientisą sistemą, todėl nė viena teisė negali būti aiškinama taip, kad būtų paneigta kita teisė; 5) naudojimasis konstitucinėmis teisėmis ir laisvėmis gali būti ribojamas tik įstatymu, ribojimai turi būti būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves ar kitus konstituciškai svarbius tikslus, ribojimais neturi būti paneigiama teisių ir laisvių prigimtis ir esmė, turi būti paisoma konstitucinio proporcingumo principo (Žalimas, 2015). Toliau analizuojamos svarbiausios paminėtais aspektais suformuluotos oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos.

Prigimtinis žmogaus teisių pobūdis. Turbūt reikšmingiausias prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių sampratai plėtoti oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje baigiamasis aktas – Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas, kuriuo pripažinta, kad Baudžiamajame kodekse numatyta mirties bausmė prieštarauja Konstitucijai. Šiame nutarime konstatuota, jog prigimtinis žmogaus teisių pobūdis reiškia, kad jos yra neatskiriamos nuo individo, nesusietos nei su teritorija, nei su tauta. Prigimtines teises žmogus turi nepriklausomai nuo to, ar jos yra įtvirtintos valstybės teisės aktuose, ar nėra. Šias teises turi kiekvienas, o tai reiškia, kad jas turi ir geriausieji, ir blogiausieji žmonės.

Žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo principo turinys toliau plėtotas, *inter alia*, Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarime, kuriame konstatuota, kad Konstitucijos 18 straipsnyje nėra įvardytos konkrečios prigimtinių žmogaus teisių ir laisvės – jos įtvirtintos kituose Konstitucijos straipsniuose (jų dalyse). Šiame nutarime konstatuota ir tai, kad Konstitucijoje įtvirtintas žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo principas reiškia, kad žmogui priklauso nuo jo asmens neatskiriamos ir iš jo neatimamos teisės ir laisvės, kad žmogus jas turi *ipso facto*. Konstitucinis žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimas suponuoja tai, jog negali būti nustatyta tokia šių teisių ir laisvių įgyvendinimo tvarka, kad jų įgyvendinimas priklausytų nuo teise nepagrįstų valstybės institucijų, pareigūnų ar kitų asmenų sprendimų.

Svarbu pažymėti, kad savo jurisprudencijoje Konstitucinis Teismas prigimtiniam žmogaus teisių ir laisvių pobūdžiui yra suteikęs ypatingą statusą. 2014 m. liepos 11 d. nutarime Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad prigimtinis žmogaus teisių ir laisvių pobūdis, demokratija ir valstybės nepriklausomybė yra tokios konstitucinės vertybės, kurios sudaro Konstitucijos, kaip visuomenės sutarties, ir ja grindžiamo Tautos bendro gyvenimo, pačios Lietuvos valstybės pamatą. Niekas negali paneigti Konstitucijos nuostatų, įtvirtinančių šias pamatines konstitucines vertybes, nes tai reikštų pačios Konstitucijos esmės paneigimą. Todėl net paisant iš pačios Konstitucijos kylančių jos keitimo apribojimų negali būti priimamos Konstitucijos pataisos, naikinančios prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių pobūdį.

Taigi Konstitucinis Teismas konstatavo akivaizdų dalyką: niekas neturi ir negali turėti įgaliojimų panaikinti prigimtinių žmogaus teisių, kylančių iš prigimtinio žmogaus orumo. Mokslinėje literatūroje pabrėžiama, kad Konstitucijos 18 straipsnio nuostata „Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“, būdama bene pati abstrakčiausia Konstitucijos nuostata, tokia nebėra tik dėl Konstitucinio Teismo, kaip vienintelio oficialaus Konstitucijos aiškintojo, veiklos (Žalimas, 2017, p. 304).

Valstybės pareiga užtikrinti ne tik vertikaliąją, bet ir horizontaliąją žmogaus teisių apsaugą, valstybė turi ne tik negatyvią, bet ir pozityvią atsakomybę žmogaus teisių apsaugos srityje. Konstitucinis Teismas ne kartą konstatavo, kad prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių įtvirtinimas Konstitucijoje suponuoja įstatymų leidėjo, kitų teisėkūros subjektų pareigą leidžiant asmens ir valstybės santykius reguliuojančius teisės aktus vadovautis žmogaus teisių ir laisvių prioritetu, nustatyti pakankamas žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ir gynimo priemonės, jokiū būdu šių teisių ir laisvių nepažeisti ir neleisti, kad jas pažeistų kiti²⁴.

Konstitucinis Teismas 2004 m. gruodžio 29 d. nutarime asmens konstitucines teises, analizuodamas Konstitucijos 28 straipsnio, įtvirtinančio, jog įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos, įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių, atskleidė, kad konstitucines teises vertina ir kaip veikiančias ne tik vertikaliuoju, bet ir horizontaliuoju lygmeniu. Teismas konstatavo, kad Konstitucijoje yra įtvirtinta tokia žmogaus teisių ir laisvių samprata, kad vienu asmenų teisės ir laisvės sugyvena su kitų asmenų teisėmis ir laisvėmis, kad įgyvendindamas savo teises ir laisves žmogus privalo laikytis Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių. Interpretuodamas konstitucines teisių gynimo garantijas ir Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalies nuostatas, Konstitucinis Teismas ne kartą pabrėžė, kad asmens teisės turėtų būti ne formaliai, o realiai ir veiksmingai ginamos ne tik nuo valdžios institucijų ar pareigūnų, bet ir nuo privačių asmenų neteisėtų veiksmų²⁵.

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje atskleista ir oficialioji konstitucinė valstybės pareigos užtikrinti žmogaus teisių ir laisvių apsaugą ir gynimą doktrina. Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarime konstatuota, kad Konstitucija – antimažoritarinis aktas; ji gina individą. Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje ne kartą pabrėžė, kad valstybė yra konstituciškai įpareigota teisi-nėmis, materialinėmis, organizacinėmis priemonėmis užtikrinti žmogaus teisių ir laisvių gynimą nuo neteisėto kėsینimosi ar ribojimo, nustatyti pakankamas žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ir gynimo priemonės. Pagal Konstituciją valstybė ne tik turi užtikrinti žmogaus teisių ir laisvių gynimą nuo kitų asmenų neteisėtų

24 Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas.

25 Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarimas.

kėsiniūsi, bet ir joku būdu neleisti, kad į jas neteisėtai kėsintųsi, jas pažeistų pačios valstybės institucijos ar pareigūnai²⁶.

Konstitucijoje įtvirtintos žmogaus teisės ir laisvės sudaro vientisą sistemą, todėl nė viena teisė negali būti aiškinama taip, kad būtų paneigta kita teisė. Konstitucinis Teismas 1997 m. vasario 13 d. nutarime yra pažymėjęs, kad tarp, viena, asmens teisių ir laisvių ir, antra, visuomenės interesų neretai kyla konfliktų, o kartais atsiranda ir prieštaravimų, kad demokratinėje visuomenėje tokie prieštaravimai sprendžiami derinant skirtingus interesus ir siekiant nepažeisti jų pusiausvyros ir kad vienas iš interesų derinimo būdų yra asmens teisių ir laisvių įgyvendinimo ribojimas. Vėlesnėje savo jurisprudencijoje Konstitucinis Teismas konstatavo ir tai, kad Konstitucijoje įtvirtintos žmogaus teisės ir laisvės sudaro vieningą ir darnią sistemą. Konstitucijoje yra įtvirtinta tokia žmogaus teisių ir laisvių samprata, kad vienu asmenų teisės ir laisvės sugyvena su kitų asmenų teisėmis ir laisvėmis. Įgyvendindamas savo teises ir laisves žmogus privalo laikytis Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių²⁷.

Konstitucinis Teismas taip pat ne kartą pabrėžė, kad negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį asmuo, įgyvendindamas vieną konstitucinę teisę, netektų galimybės įgyvendinti kitos konstitucinės teisės²⁸. Pavyzdžiui, Konstitucinis Teismas 2019 m. spalio 31 d. nutarime pažymėjo, kad konstituciškai būtų nepagrįsta reikalauti, kad netekęs darbo asmuo, įgyvendindamas konstitucinę teisę į aukštąjį mokslą ir kartu siekdamas pasinaudoti konstitucine teise į socialinę paramą nedarbo atveju, būtų priverstas rinktis tik tam tikrą studijų aukštojoje mokykloje formą, nors pasirinkęs ir kitą studijų formą jis galėtų suderinti studijas su profesiniu ir (ar) kitu užimtumu.

Žmogaus teisių ribojimo sąlygos. Nors kai kurios asmens teisių ir laisvių ribojimo sąlygos atskleistos ir ankstesniuose Konstitucinio Teismo nutarimuose, tačiau platesnę doktriną šiuo klausimu jis suformavo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarime, kuriame konstatuota, jog prigimtinio žmogaus teisių ir laisvių pobūdžio pripažinimo principas nepaneigia to, kad žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimas gali būti ribojamas. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad pagal Konstituciją žmogaus konstitucinių teisių ir laisvių įgyvendinimą galima riboti, jeigu laikomasi šių sąlygų: tai daroma įstatymu; ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo.

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje laikomasi pozicijos, kad pagal Konstituciją pagrindinių žmogaus teisių ribojimu negalima pažeisti šių teisių es-

26 Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas.

27 Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas.

28 Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas.

mės; jeigu teisė apribojama taip, kad ją įgyvendinti pasidaro neįmanoma, jeigu ji suvaržoma peržengiant protingai suvokiamas ribas arba neužtikrinamas jos teisinis gynimas, tai yra pagrindas teigti, jog pažeidžiama pati teisės esmė, o tai tolygu šios teisės neigimui²⁹.

Be to, Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje konstatuota, kad reikalavimas asmens teisių ir laisvių įstatymu neriboti labiau negu reikia teisėtiems ir visuomenei svarbiems tikslams pasiekti, *inter alia*, suponuoja reikalavimą įstatymų leidėjui nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris sudarytų prielaidas pakankamai individualizuoti asmens teisių ir laisvių apribojimus: ribojantis asmens teises ir laisves įstatymo nustatytas teisinis reguliavimas turi būti toks, kad sudarytų prielaidas kiek įmanoma įvertinti individualią kiekvieno asmens situaciją ir, atsižvelgiant į visas svarbias aplinkybes, atitinkamai individualizuoti konkrečias tam asmeniui taikytinas ribojančias jo teises priemones³⁰.

Konstitucinis Teismas žmogaus teisių ribojimo galimybes interpretavo ir diskriminacijos draudimo kontekste, pažymėdamas, kad pagal Konstituciją nustatant žmogaus teisių ir laisvių ribojimus, būtina paisyti ir tokių iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylančių reikalavimų kaip asmenų lygiateisiškumas ir diskriminacijos draudimas. Pagal Konstituciją negali būti nustatyti tokie žmogaus teisių ir laisvių ribojimai, kurie būtų taikomi kuriai nors asmenų grupei, kuri nuo kitų grupių nesiskiria tokiais objektyviais kriterijais, kad būtų galima pateisinti nevienodo teisinio reguliavimo taikymą, taip pat negalima nustatyti tokių žmogaus teisių ir laisvių ribojimo išimčių, kurios galėtų būti vertinamos kaip diskriminacija ar privilegijos³¹.

Be abejo, tam tikros teisės, pavyzdžiui, kankinimų ar vergovės draudimas, yra absoliučios ir negali būti ribojamos jokiais atvejais. Svarbu pažymėti, kad Konstitucinis Teismas, interpretuodamas Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalies nuostatas, jog asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą, suformulavo griežtą doktriną, kad teisė kreiptis į teismą yra absoliuti³². Konstitucinis Teismas prie absoliučių konstitucinių teisių priskiria ir Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalyje įtvirtintą asmens teisę į gynybą, taip pat ir su šia teise siejamą teisę turėti advokatą³³.

Atkreiptinas dėmesys, kad Konstitucinio Teismo formuluojama žmogaus teisių ribojimo doktrina remiasi konstituciniais imperatyvais, kurie yra grindžiami visuotinai pripažintais kriterijais žmogaus teisių apsaugos doktrinoje, be kita ko, EŽTT jurisprudencijoje. Aptartos oficialiosios konstitucinės doktrinos nuos-

29 Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas.

30 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 2011 m. liepos 7 d. nutarimas.

31 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 27 d. nutarimas.

32 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas.

33 Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas.

tatos atskleidžia, kad Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje vadovujamasi panašiais principais kaip ir tarptautinių žmogaus teisių apsaugos institucijų veikloje. Pažymėtina ir tai, kad Konstitucinis Teismas Konstitucijos saugomas teises interpretuoja atsižvelgdamas į tarptautinius žmogaus teisėms skirtus dokumentus, į tai, kaip asmens teises, jų turinį supranta tarptautinė bendruomenė, kuri vadovaujasi demokratiniais teisės principais.

Didžiausią įtaką Konstitucijoje įtvirtintų žmogaus teisių aiškinimui, be abejo, turi Europos žmogaus teisių konvencija (toliau – Konvencija) ir EŽTT jurisprudencija. Dar 1995 m. sausio 24 d. išvadoje Konstitucinis Teismas Konvenciją apibūdino kaip ypatingą tarptautinės teisės šaltinį, kurio tikslas kitoks negu daugumos kitų tarptautinės teisės aktų; šis tikslas yra visuotinis – siekti, kad Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje skelbiamos teisės būtų visuotinai ir veiksmingai pripažįstamos ir kad jų būtų laikomasi ginant ir toliau įgyvendinant žmogaus teises ir pagrindines laisves; tikslo požiūriu Konvencijos funkcija yra tokia pat kaip ir konstitucinių žmogaus teisių garantijų, nes Konstitucija įtvirtina šias garantijas šalyje, o Konvencija – tarptautiniu lygmeniu. Šia išvada Konstitucinis Teismas *a priori* konstitucinės kontrolės būdu pripažino, kad tam tikros Konvencijos nuostatos neprieštarauja Konstitucijai ir tokiu būdu padėjo pagrindus šią konvenciją ratifikuoti Lietuvoje.

Vėliau, 2000 m. gegužės 8 d. nutarime Konstitucinis Teismas konstatavo (ir paskui savo jurisprudencijoje ne kartą pakartojo), kad EŽTT jurisprudencija, kaip teisės aiškinimo šaltinis, yra svarbi Lietuvos teisei aiškinti ir taikyti. Šiame kontekste reikėtų pabrėžti, kad Konvencija ir ją aiškinanti EŽTT praktika neabejotinai yra ir Konstitucijos, kaip aukščiausiosios teisės, o ne tik kitų Lietuvos teisės aktų aiškinimo šaltinis. Aiškindamas Konstitucijos normų ir principų turinį Konstitucinis Teismas dažnai remiasi EŽTT pateiktu Konvencijos aiškinimu. Konstitucinis Teismas rėmėsi Konvencija arba EŽTT jurisprudencija daugumoje konstitucinės justicijos bylų, susijusių su teise į teisingą teismą, nuosavybės apsauga, saviraiškos ir informacijos laisve, teise į privatų ir šeimos gyvenimą ir teise į laisvus rinkimus (Žalimas, 2015b). Yra nemažai svarbių konstitucinės justicijos bylų, kuriose konstitucinės žmogaus teisės buvo aiškinamos ypač „Konvencijai draugišku“ būdu (Pūraitė-Andrikienė, 2022b). Mokslinėje literatūroje pabrėžiama, kad Konvencija ir EŽTT jurisprudencija ypač didelę įtaką Konstitucinio Teismo jurisprudencijai darė pirmąjį Konstitucinio Teismo veiklos dešimtmetį (Birmontienė, 2010, p. 386). Išskirtinos tokios konstitucinės žmogaus teisių doktrinos raidos tendencijos, kurių formavimuisi turėjo įtakos Konvencijos teisė: pirminių ir išvestinių (eksplicitiškai ir impliцитiškai įtvirtintų) konstitucinių teisių doktrinos formavimas; absoliučių teisių statuso pripažinimas kai kurioms teisėms; žmogaus teisių integralumo ir nedalomumo principo pripažinimas; socialinių teisių, kaip individualių teisių, kurioms turi būti garantuojama teisminė gynyba, pripažinimas; žmogaus teisių ribojimo doktrinos grindimas Konvencijos principais; Konvencijoje įtvirtintų žmogaus

teisių tiesioginė gynyba (Birmontienė, 2010, p. 386). Vis dėlto Konvencija ir EŽTT jurisprudencija išlieka svarbiu šaltiniu Konstituciniam Teismui aiškinant teisę ir interpretuojant konstitucines teises, grindžiamas europinės kultūros vertybėmis ir dabar³⁴.

3. Subjektyvusis žmogaus teisių apsaugos elementas Konstituciniame Teisme: teismų bei fizinių ir juridinių asmenų prašymų nagrinėjimas

Kaip minėta, nagrinėdamas teismų ir fizinių bei juridinių asmenų prašymus, Konstitucinis Teismas prie žmogaus teisių apsaugos stiprinimo prisideda tiek subjektyviuoju, tiek objektyviuoju aspektais. Šiame straipsnio skyriuje išsamiau pristatomas Konstitucinio Teismo, kaip žmogaus teisių apsaugos institucijos, vaidmuo nagrinėjant teismų prašymus ir individualius konstitucinius skundus.

3.1. Bendrosios kompetencijos ir administracinių teismų prašymų ištirti teisės aktų atitiktį Konstitucijai nagrinėjimas Konstituciniame Teisme

Inicijuoti konstitucinį ginčą Konstituciniame Teisme turi teisę bendrosios kompetencijos (Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas, apygardų ir apylinkių teismai) ir specializuoti teismai (Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, apygardų administraciniai teismai). Teismai gali kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl visų Konstitucinio Teismo kompetencijai priskirtų teisės aktų konstitucingumo patikros: konstitucinių įstatymų atitikties, įstatymų ir Seimo statuto, Seimo poįstatyminių teisės aktų, Respublikos Prezidento aktų, Vyriausybės aktų (Konstitucijos 106 str. 1–3 d.). Konstitucijoje nustatyta, kad tais atvejais, kai yra pagrindo manyti, jog įstatymas ar kitas teisės aktas, kuris turėtų būti taikomas konkrečioje byloje, prieštarauja Konstitucijai, teisėjas sustabdo šios bylos nagrinėjimą ir kreipiasi į Konstitucinį Teismą prašydamas spręsti, ar šis įstatymas ar kitas teisės aktas atitinka Konstituciją (110 str. 2 d.).

Pabrėžtina, kad Lietuvoje teismai yra išskirtinis subjektas, galintis inicijuoti teisės aktų konstitucingumo patikrą. Teismų pateikiamų prašymų unikalumas³⁵ pasižymi šiais požymiais:

34 Plačiau apie Konstitucinio Teismo požiūrį į Konvenciją, formalų Konvencijos statusą, poveikį ir Konstitucinio Teismo bei EŽTT sąveiką žr. Bubnytė-Širmenė, 2023.

35 Plačiau apie Lietuvos teismų teises (ir pareigas) kreiptis į Konstitucinį Teismą bruožus žr.: Birmontienė et. al., 2019, p. 400–410.

- 1) jie gali inicijuoti teisės aktų konstitucingumo kontrolę ne abstrakčiai, kaip kitos institucijos, bet tik neatsietai nuo nagrinėjamo ginčo, t. y. gali kreiptis į Konstitucinį Teismą tik su prašymu ištirti, ar Konstitucijai ir įstatymams neprieštarauja teisės aktas (ar jo dalis), kurį besikreipiantis teismas turėtų taikyti jo nagrinėjamoje civilinėje, baudžiamojoje ar administracinėje byloje;
- 2) skirtingai nei kiti šiuos įgaliojimus turintys subjektai, teismai turi ne vien teisę, bet ir pareigą tais atvejais, kai nagrinėjant bylą kyla abejonių, ar įstatymas (kitas teisės aktas), kuris turėtų būti taikomas toje byloje, neprieštarauja Konstitucijai, kreiptis į Konstitucinį Teismą su prašymu spręsti, ar šis įstatymas (kitas teisės aktas) atitinka Konstituciją;
- 3) tokie įgaliojimai yra suteikti visiems teismams, nepriklausomai nuo jų padėties teismų sistemoje³⁶;
- 4) teismai, sprendami, ar kreiptis į Konstitucinį Teismą, yra nepriklausomi nuo bylos šalių nuomonės šiuo klausimu, jie gali kreiptis į Konstitucinį Teismą tiek savo paties, tiek bylos šalių iniciatyva;
- 5) sustabdytosios bylos šalis nedalyvauja nagrinėjant atitinkamos konstitucinės justicijos bylą;
- 6) skirtingai nei Konstitucinio Teismo nutarimams, priimtiems išnagrinėjus Seimo, Seimo narių grupės, Respublikos Prezidento, Vyriausybės prašymus, Konstitucinio Teismo nutarimams, priimtiems teismų inicijuotose bylose, būdingas retroaktyvus taikymas *inter partes* kontekste, t. y. tik tam tikros bylos, kurioje taikytinas šis Konstitucinio Teismo nutarimas, šalių santykiams³⁷. Kaip pažymėjo Konstitucinis Teismas, Konstitucijos 110 straipsnyje įtvirtintu reguliavimu siekiama, kad nebūtų taikomas Konstitucijai prieštaraujantis atitinkamas teisės aktas (jo dalis), kad dėl tokio teisės akto (jo dalies) taikymo neatsirastų antikonstitucinių teisinių padarinių, kad nebūtų pažeistos asmens teisės³⁸.

Kalbant apie teismų prašymų nagrinėjimą Konstituciniame Teisme ir žmogaus teisių gynimą, paminėtina, kad būtent tai, jog asmuo Lietuvoje gali kreiptis

36 Pavyzdžiui, Ukrainoje teismai, kuriems nagrinėjant bylą kyla abejonių dėl byloje taikytino teisės akto konstitucingumo, negali tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą, jie tai gali padaryti tik per tarpininką – Aukščiausiąjį Teismą. Moldovoje tokie įgaliojimai suteikti taip pat tik Aukščiausiajam Teismui. Manytina, kad tiesioginio teismų kreipimosi į konstitucinius teismus modelis yra veiksmingesnis Konstitucijos viršenybės užtikrinimo būdas. Tai ypač aktualu valstybėse, kuriose individams nėra suteikta teisė tiesiogiai kreiptis į konstitucinius teismus.

37 Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad viena iš Konstitucijos 107 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos taisyklės, kad Konstitucinio Teismo sprendimų galia yra nukreipiama į ateitį, išimtis yra įtvirtinta Konstitucijos 110 straipsnyje, pagal kurią nagrinėjamoje byloje teismas negali taikyti teisės akto (jo dalies), kurį Konstitucinis Teismas, įgyvendindamas Konstitucijos 102 straipsnio 1 dalyje nustatytus įgaliojimus, pripažino prieštaraujančiu Konstitucijai (2012 m. gruodžio 19 d. sprendimas).

38 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 2018 m. gruodžio 14 d. nutarimas.

į Konstitucinį Teismą per tarpinę instituciją, t. y. per teismus, buvo vienas iš pagrindinių argumentų, pateikiamų abejojant individualaus konstitucinio skundo prasingumu. Pabrėžiama, kad tokio netiesioginio kreipimosi pranašumas yra tai, kad ordinariniai teismai tarsi sargai saugo konstitucinės justicijos instituciją nuo nepagrįstų ar pasikartojančių skundų. Pavyzdžiui, Lietuvoje iki individualaus konstitucinio skundo įvedimo būtent teismų prašymai ir sudarė didžiąją dalį Konstituciniame Teisme gautų prašymų ištirti teisės aktų atitiktį Konstitucijai³⁹. Tačiau reikėtų sutikti su Venecijos komisijos nuomone, kad netiesioginis kreipimasis į konstitucinės justicijos institucijas nėra pakankama priemonė konstitucinėms žmogaus teisėms užtikrinti, nes tokio mechanizmo efektyvumas per daug priklauso nuo šių tarpinių institucijų gebėjimo ir geranoriškumo identifikuoti potencialiai antikonstitucinius teisės aktus bei kreiptis į konstitucinės justicijos institucijas. Todėl toks netiesioginis kreipimasis turėtų būti derinamas su galimybe asmeniui tiesiogiai kreiptis į konstitucinės justicijos instituciją (European Commission for Democracy through Law, 2020). Tokią poziciją pagrindžia ir Lietuvos pavyzdys.

Lietuvos teisės mokslo doktrinoje tvirtinama, kad individualią bylą nagrinėjančio teismo atliekamas asmens konstitucinių teisių ir laisvių gynimas yra nepakankamas užtikrinti veiksmingą asmens konstitucinių teisių apsaugą (Beliūnienė, 2014, 117–145). Pavyzdžiui, nepaisant to, kad bylą nagrinėjančio teismo sprendimas kreiptis į Konstitucinį Teismą ar į jį nesikreipti, vadovaujantis Konstitucijos ir oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatomis, turėtų būti siejamas būtent su pagrįstų abejonių dėl byloje taikytino akto ar jo nuostatos konstitucingumo buvimu, ordinarinių teismų priimamuose procesiniuose sprendimuose pateikiami ir kiti šį apsisprendimą lemiantys argumentai (Birmontienė et al., 2019, 414–419). Pabrėžiami įvairūs bendrosios kompetencijos ar specializuotų teismų nesikreipimo į Konstitucinį Teismą atvejai: kai teismai gali būti dirbtinai skatinami atsisakyti savo abejonių dėl byloje taikytino teisinio reguliavimo konstitucingumo; kai bylos šalių pateiktus prašymus kreiptis į Konstitucinį Teismą teismai gali nepagrįstai griežtai pripažinti nepakankamais įstatymo neatitikties Konstitucijai problemai iškelti; kai teismai gali nepakankamai argumentuoti byloje kilusią teisinio reguliavimo konstitucingumo abejonę ir todėl Konstitucinis Teismas atsisakys tirti jų keliamą konstitucingumo klausimą (Beliūnienė, 2014, 183–184). Kartais ordinariniai teismai į Konstitucinį Teismą nusprendžia nesikreipti siekdami nestabdyti bylos nagrinėjimo (t. y. prioritetą teikdami operatyviai išnagrinėti bylą, net jei lieka rizika, kad dėl galbūt Konstitucijai prieštaraujančio teisės akto taikymo byla galėtų būti išnagrinėta neteisingai), taip pat dėl kitų objektyvių ar subjektyvių priežasčių (Birmontienė et al., 2019, 417). Paskutinis aštrios teisininkų kritikos sulaukęs atvejis,

39 1993–2019 m. teismai pateikė – 896, Seimo narių grupė – 216, Seimas – 19, Vyriausybė – 6, Prezidentas – 3 prašymus ištirti teisės aktų konstitucingumą (Konstitucinis Teismas, 2020).

kai teismas nesikreipė į Konstitucinį Teismą dėl byloje taikyto akto konstitucingumo – tai Vilniaus miesto apylinkės teismo 2023 m. balandžio 21 d. sprendimas, kuriuo atmestas prašymas dėl tos pačios lyties asmenų partnerystės įregistravimo civilinės būklės aktų registre, komentuojant šį sprendimą dažnai pabrėžiama, kad teismas neįvykdė konstitucinės teismo pareigos kreiptis į Konstitucinį Teismą, kai nagrinėjant bylą yra abejonių dėl esamo teisinio reguliavimo atitikties Konstitucijai (15min, 2023).

Vis dėlto iki 2019 m. teismų kreipimaisi į Konstitucinį Teismą buvo vienintelė individualaus priėjimo prie konstitucinės justicijos forma (nors ir netiesioginė) Lietuvoje, t. y. ir vienintelis būdas, kaip Konstitucinis Teismas galėjo prisidėti prie žmogaus teisių gynimo, todėl neabejotinai prisidėjo prie žmogaus teisių apsaugos stiprinimo tiek subjektyviuoju, tiek objektyviuoju aspektais. Antra vertus, netiesioginio kreipimosi į konstitucinį teismą galimybės nepakankamumas buvo vienas iš konstitucinio skundo prasmingumą nacionalinėje žmogaus teisių apsaugos sistemoje pagrindžiančių argumentų⁴⁰.

3.2. Individualių konstitucinių skundų nagrinėjimas Konstituciniame Teisme

Minėta, kad Konstitucinio Teismo įgaliojimai nagrinėti individualius konstitucinius skundus turi ne tik subjektyvųjį, bet ir objektyvųjį žmogaus teisių apsaugos elementą, taigi šiuo instrumentu galima ne tik „ištaisyti“ žmogaus teisių pažeidimą, bet ir prisidėti prie žmogaus teisių apsaugos stiprinimo.

Nors ir po kelių nesėkmingų bandymų įtvirtinti individualaus konstitucinio skundo institutą, naujausią postūmį žmogaus teisių apsaugai ir gynimui Konstituciniame Teisme neabejotinai suteikė 2019 m. įsigaliojusi Konstitucijos pataisa dėl individualaus konstitucinio skundo įtvirtinimo⁴¹. Konstitucijos 106 straipsnis papildytas nauja ketvirtąja dalimi, kurioje nustatyta, kad kiekvienas asmuo turi teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl Konstitucijos 105 straipsnio pirmojoje ir antrojoje dalyse nurodytų aktų, jeigu jų pagrindu priimtas sprendimas pažeidė šio asmens konstitucines teises ar laisves ir šis asmuo išnaudojo visas teisinės gynybės priemones. Konstitucijos 107 straipsnis papildytas trečiąja dalimi, kurioje nustatyta, kad byloje pagal Konstitucijos 106 straipsnio ketvirtojoje dalyje nurodyto asmens kreipimąsi priimtas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad Lietuvos Respublikos įstatymas (ar jo dalis) arba kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento aktas, Vyriausybės aktas (ar jo dalis) prieštarauja Konstitucijai, yra pa-

40 Plačiau apie šį ir kitus argumentus žr.: Pūraitė-Andrikienė, 2022a.

41 Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymas (2019).

grindas įstatymo nustatyta tvarka atnaujinti procesą dėl pažeistų to asmens konstitucinių teisių ar laisvių įgyvendinimo.

2019 m. rugsėjo mėn. taip pat įsigaliojo Konstitucinio Teismo įstatymo⁴² (toliau – ir KTI) ir Konstitucinio Teismo reglamento pakeitimai⁴³, kuriais detalizuota individualaus konstitucinio skundo pateikimo tvarka, taip pat papildomą proceso atnaujinimo pagrindą įtvirtinantys Civilinio proceso kodekso⁴⁴, Baudžiamojo proceso kodekso⁴⁵, Administracinių nusižengimų kodekso⁴⁶ ir Administracinių bylų teisenos įstatymo pakeitimai⁴⁷.

Skirtingai nuo kitų regiono valstybių, Lietuva konstitucinio skundo mechanizmą įtvirtino tik 2019 m., praėjus 26 metams nuo Konstitucinio Teismo įsteigimo. Kaip ir kaimyninės, Lenkija ir Latvija, Lietuva pasirinko vadinamąjį norminio konstitucinio skundo modelį⁴⁸: 1) asmuo individualų konstitucinį skundą gali pateikti dėl įstatymų ir kitų Seimo priimtų aktų, Respublikos Prezidento aktų, Respublikos Vyriausybės aktų atitikties Konstitucijai ar kitam aukštesnės galios teisės aktui, jeigu jų pagrindu priimtas sprendimas pažeidė šio asmens konstitucines teises ar laisves; 2) konstitucinį skundą gali pateikti ne tik fiziniai, bet ir juridiniai asmenys, Lietuvos Respublikos ir kitų valstybių piliečiai, asmenys be pilietybės ir kt.; 3) nustatytos trys pagrindinės konstitucinio skundo pateikimo sąlygos (reikalavimas, kad pareiškėjo, bet ne trečiojo asmens, teisės ir laisvės būtų pažeidžiamos (galimai) Konstitucijai prieštaraujančiu teisės aktu; reikalavimas išnaudoti visas kitas teises gynbos priemones; 4 mėnesių skundo padavimo terminas); 4) konstituciniu skundu inicijuotoje byloje priimtas Konstitucinio Teismo nutarimas, kad teisės aktas (ar jo dalis) prieštarauja Konstitucijai, yra pagrindas

42 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo Nr. I-67 3, 13, 24, 28, 31, 32, 39, 40, 46, 48, 49, 53(1), 61, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 76, 84, 86, 88 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 671 ir 672 straipsniais įstatymas (2019).

43 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. rugsėjo 5 d. sprendimas Nr. 17B-3 dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo reglamento pakeitimo ir papildymo (2019).

44 Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 366 ir 367 straipsnių pakeitimo įstatymas (2019).

45 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso XXXV skyriaus pavadinimo ir 456, 457, 458 ir 459 straipsnių pakeitimo įstatymas (2019).

46 Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 658, 659, 660 ir 663 straipsnių pakeitimo įstatymas (2019).

47 Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo Nr. VIII-1029 156 straipsnio pakeitimo įstatymas (2019).

48 Lietuvos konstitucinio skundo modelio kontekste terminas „norminis konstitucinis skundas“ yra sąlyginis, nes Konstitucijos 105 straipsnio pirmojoje ir antrojoje dalyse nurodyti aktai Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje suprantami kaip visi nurodytų subjektų priimami teisės aktai: tiek norminiai, tiek individualūs aktai. Sąvoka „norminis konstitucinis skundas“ šiame straipsnyje vartojama atsižvelgiant į jos įsitvirtinimą konstitucinio skundo tematikai skirtoje literatūroje. Taip pat dėl tos aplinkybės, kad Lietuvoje konstitucinio skundo objektu gali būti tik įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios priimti aktai, bet ne bendrosios kompetencijos ar administracinių teismų sprendimai.

atnaujinti procesą dėl to asmens konstitucinių teisių ar laisvių įgyvendinimo, taigi kaip ir Konstitucinio Teismo nutarimams, priimtiems teismų inicijuotose bylose, šiems nutarimams taip pat būdingas retroaktyvus taikymas *inter partes* kontekste (Pūraitė-Andrikienė, 2022a).

Nuo individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo Lietuvos teisės sistemoje praėjo tik ketveri metai, tačiau jau dabar galima konstatuoti, kad įteisinus konstitucinio skundo institutą buvo žengtas reikšmingas žingsnis stiprinant žmogaus teisių apsaugą ir gynimą Lietuvoje. Pirmieji šio instituto veikimo metai atskleidžia, kad baimės, dėl kurių taip ilgai buvo delsiama įtvirtinti šį institutą, nepasitvirtino: nors Konstitucinio Teismo darbo krūvis padidėjo, tačiau tikrai nėra pagrindo tvirtinti, kad Konstitucinis Teismas yra pernelyg apkrautas darbu dėl konstitucinių skundų nagrinėjimo; įprasta Teismo veikla nesutriko, konstitucinės justicijos bylos ir toliau nagrinėjamos įprastu ritmu, o vidutinės skundų išnagrinėjimo trukmės kol kas tikrai negalima pavadinti pernelyg ilgą⁴⁹. Konstitucinis Teismas yra išnagrinėjęs dar gana nedaug konstitucinių skundų. 2019–2022 m. Konstitucinis Teismas priėmė 13 nutarimų⁵⁰ pagal individualų konstitucinį skundą inicijuotose bylose, šešiuose iš šių nutarimų Konstitucinis Teismas pripažino teisės aktus (ar jų dalis) prieštaraujančiais Konstitucijai:

- 1) Konstitucinis Teismas 2020 m. rugsėjo 11 d. nutarime pripažino pareiškėjo ginčyto Architektų rūmų įstatymo 4 straipsnio 1 dalyje įtvirtinto teisinio reguliavimo prieštaravimą Konstitucijai. Tai – pirmą kartą pagal individualų konstitucinį skundą, kuri išspręsta pareiškėjo naudai.
- 2) Kitoje konstitucinės justicijos byloje, nagrinėtoje pagal individualų konstitucinį skundą, išspręstas bylą nagrinėjant teisme patirtų išlaidų advokatai atlyginimo tiems asmenims, kurie buvo pripažinti nepadarę teisės pažeidimo (Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 19 d. nutarimas), klausimas. Šiuo nutarimu buvo išspręsta sisteminė problema, su kuria susidūrė ne tik į Konstitucinį Teismą kreipęsis pareiškėjas, bet ir kiti asmenys, ir dėl kurios Lietuvos Respublika jau buvo pralaimėjusi bylą *Černius ir Rinkevičius prieš Lietuvą*⁵¹ EŽTT. Po šio Konstitucinio Teismo nutarimo daugiau panašių kreipimųsi į EŽTT dėl šios problemos nebeturėtų būti.
- 3) 2021 m. balandžio 14 d. nutarimu Konstitucinis Teismas pripažino, kad Vidaus tarnybos statuto nuostata, pagal kurią asmuo, pripažintas kaltas dėl

49 Pvz., 2019–2021 m. vidutinė konstitucinio skundo išnagrinėjimo trukmė nuo jo priėmimo nagrinėti Konstituciniame Teisme yra apytiksliai 9 mėn. (Pūraitė-Andrikienė, 2022a, p. 265–266).

50 Konstitucinio Teismo 2020 m. kovo 18 d., 2020 m. rugsėjo 11 d., 2021 m. kovo 4 d., 2021 m. kovo 19 d., 2021 m. balandžio 14 d., 2021 m. liepos 16 d., 2021 m. rugsėjo 28 d., 2021 m. lapkričio 9 d., 2021 m. gruodžio 22 d., 2021 m. gruodžio 30 d., 2022 m. vasario 10 d., 2022 m. balandžio 27 d., 2022 m. rugsėjo 22 d. nutarimai.

51 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2020 m. vasario 18 d. sprendimas byloje *Černius ir Rinkevičius prieš Lietuvą*.

bet kurio tyčinio nusikaltimo padarymo, niekada negali būti statutiniu valstybės tarnautoju, prieštarauja Konstitucijai.

- 4) 2021 m. gruodžio 22 d. nutarimu pripažintas Valstybės tarnybos įstatymo nuostatos prieštaravimas Konstitucijai.
- 5) 2022 m. vasario 10 d. nutarimu Konstitucinis Teismas pripažino, kad Administracinių bylų teisenos įstatymo 158 straipsnio 2 dalis tiek, kiek pagal ją fizinio asmens, neturinio aukštojo universitetinio teisinio išsilavinimo, prašymą dėl proceso atnaujinimo surašo advokatas visais šiame įstatyme įtvirtintais proceso atnaujinimo pagrindais, įstatymų leidėjui neatsižvelgus į šiame įstatyme įtvirtintų proceso atnaujinimo pagrindų teisinės prigimties skirtumus, išskyrus tiek, kiek toks reikalavimas nustatytas surašyti prašymui dėl proceso atnaujinimo ABTĮ 156 straipsnio 2 dalies 10, 12 punktuose nustatytais proceso atnaujinimo pagrindais, prieštarauja Konstitucijai. Šioje byloje Konstitucinis Teismas, *inter alia*, plėtojo reikšmingą doktriną, susijusią su Konstitucinio Teismo nutarimų, priimtų pagal individualius konstitucinius skundus inicijuotose bylose, padariniais. Kaip nurodė Konstitucinis Teismas, tokiu atveju, kai jis pagal individualų konstitucinį skundą išnagrinėtoje konstitucinės justicijos byloje jau yra priėmęs sprendimą, kuriuo konstatuota, kad teisės aktas (jo dalis), kurio pagrindu priimtas prašomoje atnaujinti byloje (jos procese) nagrinėjimo dalyku buvęs sprendimas, prieštarauja Konstitucijai (kitam aukštesnės galios teisės aktui), t. y. jis jau yra nustatęs atitinkamo teisės akto (jo dalies) prieštaravimą Konstitucijai (kitam aukštesnės galios teisės aktui), pagal Konstitucijos 107 straipsnio 3 dalį yra pagrindas atnaujinti įsiteisėjusiu teismo sprendimu ar nutartimi užbaigtos bylos procesą. Todėl tokiu atveju prašymas dėl proceso atnaujinimo galėtų būti surašomas ir nepasitelkiant advokato.
- 6) 2022 m. balandžio 27 d. nutarimu Konstitucinis Teismas pripažino prieštaraujančiomis Konstitucijai Seimo rinkimų įstatymo, Rinkimų į Europos Parlamentą įstatymo ir Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo nuostatas.

Net ir tais atvejais, kai pagal konstitucinį skundą inicijuotoje byloje Konstitucinis Teismas pripažįsta, kad ginčijamas teisės aktas neprieštarauja Konstitucijai, konstitucinio skundo institutas taip pat atveria daugiau perspektyvų aiškinti Konstitucijos nuostatas, prisideda prie oficialiosios konstitucinės doktrinos plėtos, leidžia atskleisti naujus asmens konstitucinių teisių ar laisvių turinio elementus. Pavyzdžiui, 2021 m. gruodžio 30 d. nutarimu Konstitucinis Teismas pripažino, kad Civilinio proceso kodekso 347 straipsnio 3 dalis, kurioje nustatyta, kad kasacinį skundą surašo advokatas, neprieštarauja Konstitucijai, tačiau šioje byloje suformulavo reikšmingą oficialiąją konstitucinę doktriną dėl bylų nagrinėjimo kasacine tvarka, kaip išskirtinio teismo proceso, taip pat dėl reikalavimo asmeniui prieš kreipiantis į Konstitucinį Teismą išnaudoti visas teisinės gynybos priemones.

Paminėti nutarimai rodo, kad individualiu konstituciniu skundu yra apginamos tam tikrų asmenų konstitucinės teisės, o kartu iš teisės sistemos pašalinamos ir kitiems asmenims aktualios Konstitucijai prieštaraujantios teisės aktų nuostatos, taigi atliekama tiek žmogaus teisių gynimo, tiek apsaugos funkcija.

Žinoma, konstitucinio skundo instituto įgyvendinimas susiduria ir su tam tikrais iššūkiais, kurie atskleidžia tiek kai kurias šį institutą reglamentuojančio teisinio reguliavimo, tiek kitokias problemas. Viena iš pagrindinių problemų, keliančių abejonių dėl šio instituto veiksmingumo, – itin mažas konstitucinių skundų priimtino procentas. 2019 m. Konstituciniame Teisme gauti 94 konstituciniai skundai, tais pačiais metais išspręstas 53 konstitucinių skundų priimtino klausimas: atsisakyta nagrinėti – 50 konstitucinių skundų, grąžinti pareiškėjams – 3 konstituciniai skundai ir priimtas nagrinėti tik vienas konstitucinis skundas (Konstitucinis Teismas, 2020). 2020 m. gautas 231 konstitucinis skundas, tais pačiais metais išspręstas 181 skundo priimtino klausimas: atsisakyta nagrinėti – 151 konstitucinių skundų, visa apimtimi grąžinta pareiškėjams – 17 konstitucinių skundų, iš dalies grąžinta pareiškėjams, iš dalies atsisakyta nagrinėti – 7 konstitucinius skundus, priimti nagrinėti tik 5 konstituciniai skundai (Konstitucinis Teismas, 2021). 2021 m. gauta 150 konstitucinių skundų, tais pačiais metais išspręstas 127 konstitucinių skundų priimtino klausimas, Konstitucinis Teismas 110 konstitucinių skundų visa apimtimi atsisakė nagrinėti, 5 konstitucinius skundus visa apimtimi grąžino pareiškėjams, taip pat 5 konstitucinius skundus iš dalies grąžino pareiškėjams, iš dalies atsisakė nagrinėti, priimti nagrinėti 7 konstituciniai skundai (Konstitucinis Teismas, 2022), 2022 m. gauta 118 individualių konstitucinių skundų, tais pačiais metais išspręstas 107 konstitucinių skundų priimtino procentas: atsisakyta nagrinėti 88 konstitucinius skundus – visa apimtimi grąžinta pareiškėjams – 10 konstitucinių skundų, iš dalies grąžinta pareiškėjams, iš dalies atsisakyta nagrinėti – 3 konstitucinius skundus, priimti nagrinėti 6 konstituciniai skundai (Konstitucinis Teismas, 2023).

Mažą konstitucinių skundų priimtino procentą gali lemti skirtingos priežastys: pareiškėjai nežino / nesupranta skundo pateikimo sąlygų arba kartais piktnaudžiauja šia savo teise; taip pat ir Lietuvoje įtvirtinta gana siaura konstitucinio skundo koncepcija. Vis dėlto reikėtų atsižvelgti į tai, kad konstitucinio skundo institutas dar visai naujas. Tikėtina, kad laikui bėgant Konstitucinio Teismo formuojama konstitucinių skundų priimtino praktika turėtų būti vis labiau žinoma ir suprantama pareiškėjams, todėl tolydžio gaunamų skundų (ypač akivaizdžiai nepriimtinių) kiekis mažės. Taigi prie klausimo, ar sprendžiant žemą konstitucinių skundų priimtino procento problemą reikalingos konstitucinio skundo institutą reglamentuojančio reguliavimo korekcijos, reikėtų grįžti po kelerių metų.

Daugelis nacionalinio konstitucinio skundo modelio elementų visuminio konstitucinio reguliavimo, platesnių žmogaus teisių apsaugos galimybių, europinių tendencijų kontekste iš esmės vertintini pozityviai (plačiau Pūraitė-Andriekie-

nė, 2022a). Vis dėlto kai kurie nacionalinio konstitucinio skundo modelio trūkumai matomi jau dabar. Todėl siekiant, kad Lietuvoje įtvirtintas konstitucinis skundas būtų veiksmingesnė žmogaus teisių apsaugos priemonė, t. y. labiau atitiktų Lietuvos visuomenės ir teisinės bendruomenės lūkesčius, teisinės sistemos galimybes, Europos valstybių tendencijas, kai kurie nacionalinio konstitucinio skundo modelio aspektai galėtų būti tobulinami keičiant teisinį reguliavimą, o tam tikrais atvejais ir plėtojant (ar koreguojant) oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatas. Pavyzdžiui, nacionalinio konstitucinio skundo modelio trūkumu gali būti įvardytas išimčių iš visų teisinės gynybos priemonių išnaudojimo taisyklės neįtvirtinimas⁵². Su tuo susijusias jau ne tik teorines, bet ir praktines problemas atskleidė EŽTT sprendimas byloje *Romuva prieš Lietuvą*⁵³.

Vis dėlto, nepaisant minėtų iššūkių, paminėti Konstitucinio Teismo nutarimai, priimti pagal konstitucinius skundus inicijuotose bylose, akivaizdžiai atskleidžia, kad jau dabar galima teigti, kad šio instituto įvedimas buvo reikšmingas žingsnis stiprinant žmogaus teisių apsaugą ir gynimą Lietuvoje.

Apibūdinant šio instituto reikšmę žmogaus teisių apsaugos sistemoje, nereiktų pamiršti, kad konstitucinis skundas gali būti pripažintas paskutine privaloma teisinės gynybos priemonė, kurią reikia išnaudoti prieš kreipiantis į EŽTT. Todėl šis institutas leidžia valstybėms ištaisyti galimus žmogaus teisių pažeidimus prieš kreipiantis į EŽTT ir padeda įveikti Strasbūro Teismo apkrovos problemą. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje pasirinktas norminio konstitucinio skundo modelis, Lietuvos konstitucinio skundo procedūra galėtų būti pripažinta paskutine privaloma teisinės gynybos priemone, kurią reikia išnaudoti prieš kreipiantis į EŽTT, kai individualus sprendimas, kuriuo galimai buvo pažeista Konvencija, buvo priimtas tiesiogiai taikant Konstitucijai prieštaraujančią nacionalinio teisės akto nuostatą; tačiau tai nebus veiksminga teisinės gynybos priemonė tais atvejais, kai pareiškėjas skundžiasi dėl klaidingo teisės akto taikymo ar aiškinimo, kai teisės aktas pats savaime neprieštarauja Konstitucijai⁵⁴.

Taigi 2019 m. suteikus fiziniams ir juridiniams asmenims teisę tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą prasidėjo naujas Konstitucinio Teismo veiklos etapas ir sudarytos sąlygos toliau stiprinti Konstitucinio Teismo vaidmenį užtikrinant Konstitucijos veiksmingumą ir konstitucinę žmogaus teisių apsaugą. Kartu naujasis konstitucinio skundo institutas tapo pagrindiniu Konstitucinio Teismo ateities iššūkiu. Įtvirtinus šį institutą Konstituciniam Teismui teks ne tik susidoroti su padidėjusiu darbo krūviu, bet ir užtikrinti, kad visuomenės ir teisininkų

52 Plačiau apie šį ir kitus nacionalinio konstitucinio skundo modelio trūkumus žr.: Pūraitė-Andrikienė, 2022a.

53 .Europos Žmogaus Teisių Teismo 2021 m. birželio 8 d. sprendimas byloje *Romuva prieš Lietuvą*.

54 Plačiau apie tai žr.: Pūraitė-Andrikienė, 2022b, p. 1–30.

bendruomenės lūkesčiai dėl veiksmingos konstitucinių žmogaus teisių apsaugos priemonės būtų išpildyti.

Išvados

Lietuvoje Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas Seimo, Seimo narių grupės, Respublikos Prezidento, Vyriausybės prašymus dėl teisės aktų atitikties Konstitucijai, šalina konstitucines žmogaus teises pažeidžiančius teisės aktus iš teisės sistemos ir formuluoja oficialiąją konstitucinę doktriną žmogaus teisių srityje, taigi tokiu būdu prisideda prie žmogaus teisių apsaugos stiprinimo objektyviuoju aspektu, o nagrinėdamas teismų, taip pat fizinių ir juridinių asmenų prašymus ištirti teisės aktų atitiktį Konstitucijai – objektyviuoju ir subjektyviuoju aspektais, t. y. prisideda tiek prie žmogaus teisių apsaugos, tiek prie gynimo.

Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas įvairių subjektų prašymus, priėmė ne vieną baigiamąjį aktą, kuriais keitė Lietuvos piliečių gyvenimą tiek šalindamas konstitucines žmogaus teises pažeidžiančius teisės aktus iš teisės sistemos, tiek formuluodamas oficialiąją doktriną žmogaus teisių srityje. Konstitucijoje įtvirtintas teisės Teismas interpretuoja atsižvelgdamas į tarptautinius žmogaus teisėms skirtus dokumentus, į tai, kaip asmens teisės, jų turinį supranta tarptautinė bendruomenė, kuri vadovaujasi demokratiniais teisės principais. Dėl Konstitucinio Teismo jurisprudencijos pereita prie sampratos, kad valstybė veikia pagal teisės viršenybės principo reikalavimus, vienas iš kurių yra užtikrinti pagrindinių žmogaus teisių apsaugą.

Iki 2019 m. teismų kreipimaisi į Konstitucinį Teismą buvo vienintelė individualaus priėjimo prie konstitucinės justicijos forma (nors ir netiesioginė) Lietuvoje, todėl neabejotinai prisidėjo prie žmogaus teisių apsaugos stiprinimo Lietuvoje tiek subjektyviuoju, tiek objektyviuoju aspektais. Antra vertus, šios netiesioginio kreipimosi į Konstitucinį Teismą galimybės nepakankamumas buvo vienas iš individualaus konstitucinio skundo prasmingumą nacionalinėje žmogaus teisių apsaugos sistemoje pagrindžiančių argumentų.

2019 m. Konstituciniam Teismui suteikti įgaliojimai nagrinėti fizinių ir juridinių asmenų prašymus dėl teisės aktų atitikties Konstitucijai turi ne tik subjektyvųjį, bet ir objektyvųjį žmogaus teisių apsaugos elementą. Nors individualaus konstitucinio skundo institutas susiduria su tam tikrais iššūkiais, pagal konstitucinius skundus inicijuotose bylose priimti nutarimai atskleidžia, kad pasitelkus šį institutą yra apginamos tam tikrų asmenų konstitucinės teisės, o kartu iš teisės sistemos pašalinamos ir kitiems asmenims aktualios Konstitucijai prieštaraujančios teisės aktų nuostatos, taigi atliekama tiek žmogaus teisių gynimo, tiek apsaugos funkcija. Taigi 2019 m. suteikus fiziniams ir juridiniams asmenims teisę tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą sudarytos sąlygos toliau stiprinti Konstitucinio

Teismo vaidmenį užtikrinant Konstitucijos veiksmingumą ir konstitucinę žmogaus teisių apsaugą. Kartu naujasis konstitucinio skundo institutas tapo pagrindiniu Konstitucinio Teismo ateities iššūkiu. Įtvirtinus šį institutą Konstituciniam Teismui tenka ne tik susidoroti su padidėjusiu darbo krūviu, bet ir užtikrinti, kad visuomenės ir teisininkų bendruomenės lūkesčiai dėl veiksmingos konstitucinių žmogaus teisių apsaugos priemonės būtų išpildyti.

Šaltinių sąrašas

Norminiai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymas (2019). *TAR*, 5330.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo Nr. I-67 3, 13, 24, 28, 31, 32, 39, 40, 46, 48, 49, 53(1), 61, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 76, 84, 86, 88 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 671 ir 672 straipsniais įstatymas (2019). *TAR*, 12391.
4. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 366 ir 367 straipsnių pakeitimo įstatymas (2019). *TAR*, 12370.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso XXXV skyriaus pavadinimo ir 456, 457, 458 ir 459 straipsnių pakeitimo įstatymas (2019). *TAR*, 12371.
6. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 658, 659, 660 ir 663 straipsnių pakeitimo įstatymas (2019). *TAR*, 12373.
7. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo Nr. VIII-1029 156 straipsnio pakeitimo įstatymas (2019). *TAR*, 12376.

Specialioji literatūra

1. Beliūnienė, L. (2014). *Žmogaus teisių apsaugos stiprinimas individualaus konstitucinio skundo institutu*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
2. Birmontienė, T. (2010). Europos žmogaus teisių konvencija ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo formuojama konstitucinė doktrina. Iš: Mesonis, G. (red.) *Regnum est: 1990 m. Kovo 11-osios nepriklausomybės Aktui – 20: Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui: mokslo straipsnių rinkinys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 377–414.
3. Birmontienė, T. et. al. (2019). *Konstituciniai ginčai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
4. Danėlienė, I. (2021), Individual access to constitutional justice in Lithuania: the potential within the newly established model of the individual constitutional complaint. *Revista de Derecho Político*, 111, 282–311.
5. Bubnytė-Širmenė, K. (2023). The European Convention on Human Rights and the Lithuanian Constitutional Court: the ECHR's Formal Status, Impact and Interaction Between the Court and the ECtHR. *Review of Central and East European Law*, 48(2), 194–216.

6. European Commission for Democracy through Law (2020). *Revised report on individual access to constitutional justice*, Venice. Prieiga per internetą: default.aspx (coe.int) [žiūrėta 2023 m. gegužės 10 d.].
7. Jarašiūnas, E. (2009). Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ir žmogaus teisių apsauga. Iš Jarašiūnas, E. (et. al). *Žmogaus teisių apsaugos institucijos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 193–244.
8. Kūris, E. (2023). Svarstymai apie Konstitucinio Teismo 1999–2008 m. jurisprudenciją. Iš Jočienė, D. et. al. (red.). *Trisdešimt konstitucinės justicijos metų: Tempore et loco*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 413–521.
9. Pūraitė-Andrikiienė, D. (2015). Individualus konstitucinis skundas kaip veiksmingas žmogaus teisių apsaugos ir konstitucionalizmo plėtros instrumentas. *Teisė*, 96, 201–224.
10. Pūraitė-Andrikiienė, D. (2022a). *Lietuvoje įtvirtintas konstitucinio skundo institutas kaip žmogaus teisių apsaugos įrankis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
11. Pūraitė-Andrikiienė, D. (2022b). Individual constitutional complaints in Lithuania: an effective remedy to be exhausted before applying to the European Court of Human Rights? *Baltic Journal of Law & Politics*, 15(1), 1–30.
12. Pūraitė-Andrikiienė, D. (2022c). Protection of vulnerable groups in the jurisprudence of the Constitutional Court of Lithuania. *Przegląd prawa konstytucyjnego*, 3, 267–279.
13. Pūraitė-Andrikiienė, D. (2023). Towards an Effective Constitution in Lithuania: The Role of the Constitutional Court. *Review of Central and East European Law*, 48(2), 134–165.
14. Somody, B., Vissy, B. (2012). Citizen's Role in constitutional adjudication in Hungary: From the *actio popularis* to the constitutional complaint. *Acta Juridica Hungarica*, 53(4), 96–108.
15. Žalimas, D. (2015). 25 metai laisvės ir žmogaus teisių kelyje: pažanga ir lūkesčiai. Prieiga per internetą: <https://www.lrkt.lt/lt/apie-teisma/pranesimai-ir-publikacijos/108> [žiūrėta 2023 m. gegužės 10 d.].
16. Žalimas, D. (2016). Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos įtaka Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijai. Prieiga per internetą: pranesimai_zalimas_2016-m.pdf (lrkt.lt) [žiūrėta 2023 m. gegužės 10 d.].
17. Žalimas, D. (2017). Lietuvos Respublikos Konstitucija kaip jurisprudencinė konstitucija. Iš Žalimas, D. (red.), *Lietuvos konstitucionalizmas: praeitis ir dabartis*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 289–387.

Teismų praktika

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai

1. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2020 m. vasario 18 d. sprendimas byloje *Černius ir Rinkevičius prieš Lietuvą*, pareiškimai Nr. 73579/17, Nr. 14620/18.
2. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2021 m. birželio 8 d. sprendimas byloje *Romuva prieš Lietuvą*, pareiškimas Nr. 48329/19.

Konstitucinio Teismo jurisprudencija

1. Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 31–562.

2. Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada. *Valstybės žinios*, 9-199.
3. Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 36-915
4. Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 91-2289.
5. Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 109-3004.
6. Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 90-2662.
7. Konstitucinio Teismo 1999 m. lapkričio 23 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 101-2916.
8. Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 54-1587.
9. Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 39-1105
10. Konstitucinis Teismas 2001 m. vasario 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 14-445.
11. Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 113-5057.
12. Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 29-1196.
13. Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1-7.
14. Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 102-3957.
15. Konstitucinio Teismo 2007 m. vasario 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 19-722.
16. Konstitucinio Teismo 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 134-5859.
17. Konstitucinio Teismo 2011 m. liepos 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 84-4106.
18. Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 118-5564.
19. Konstitucinio Teismo 2012 m. gruodžio 19 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 152-7779.
20. Konstitucinio Teismo 2014 m. vasario 27 d. sprendimas. *TAR*, 2336.
21. Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 11 d. nutarimas. *TAR*, 10117.
22. Konstitucinio Teismo 2015 m. vasario 26 d. nutarimas. *TAR*, 3023
23. Konstitucinio Teismo 2016 m. kovo 15 d. nutarimas. *TAR*, 4898.
24. Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvada. *TAR*, 20413.
25. Konstitucinio Teismo 2018 m. birželio 6 d. nutarimas. *TAR*, 9478.
26. Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas. *TAR*, 439.
27. Konstitucinis Teismas 2019 m. spalio 31 d. nutarimas. *TAR*, 17396.
28. Konstitucinio Teismo 2019 m. lapkričio 8 d. nutarimas. *TAR*, Nr. 17963.
29. Konstitucinio Teismo 2020 m. kovo 18 d. nutarimas. *TAR*, 5659.
30. Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 3 d. nutarimas. *TAR*, 12128;
31. Konstitucinio Teismo 2020 m. rugsėjo 11 d. nutarimas. *TAR*, 19129.
32. Konstitucinio Teismo 2021 m. vasario 12 d. nutarimas. *TAR*, 2775.
33. Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 4 d. nutarimas. *TAR*, 4528.
34. Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 19 d. nutarimas. *TAR*, 5546.
35. Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 14 d. nutarimas. *TAR*, 7723.
36. Konstitucinio Teismo 2021 m. liepos 16 d. nutarimas. *TAR*, 16058.
37. Konstitucinio Teismo 2021 m. rugsėjo 28 d. nutarimas. *TAR*, 20273.
38. Konstitucinio Teismo 2021 m. lapkričio 9 d. nutarimas. *TAR*, 23240.
39. Konstitucinio Teismo 2021 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *TAR*, 26640.
40. Konstitucinio Teismo 2021 m. gruodžio 30 d. nutarimas. *TAR*, 27683.

Kiti šaltiniai

1. Konstitucinio Teismo 2019 m. metinis veiklos pranešimas (2020). Prieiga per internetą: [_metinis-2019-web.pdf \(lrkt.lt\)](#) [žiūrėta 2023 m. gegužės 26 d.].

- Konstitucinio Teismo 2020 m. metinis veiklos pranešimas (2021). Prieiga per internetą: metinis-2020-web_.pdf (lrkt.lt) [žiūrėta 2023 m. gegužės 26 d].
- Konstitucinio Teismo 2021 m. metinis veiklos pranešimas (2022). Prieiga per internetą: metinis-2021-web__.pdf (lrkt.lt) [žiūrėta 2023 m. balandžio 30 d].
- Konstitucinio Teismo 2022 m. metinis veiklos pranešimas (2023). Prieiga per internetą: metinis-2022-web.pdf (lrkt.lt) [žiūrėta 2023 m. gegužės 20 d].
- 15min (2023). Prašymą dėl tos pačios lyties asmenų partnerystės registravimo atmetusį teismą užgriuvo kritika. Prieiga per internetą: https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/teismas-atmete-prasyma-del-tos-pacios-lyties-asmenu-partnerystes-registravimo-56-2041688?utm_medium=copied [žiūrėta 2023 m. gegužės 20 d].